

VIDA PUKIENĖ

KATALIKŲ SOCIALINIS VEIKIMAS KAUNE XX A. PRADŽIOJE: KATALIKIŠKOMS DRAUGIJOMS - 100 METŲ*

Straipsnyje analizuojamos katalikų socialinio veikimo Kaune pradininko prelato Konstantino Olšausko iniciatyvos steigiant katalikiškas darbininkų ir švietimo draugijas. Pagrindinis dėmesys skiriamas Šv. Juozapo darbininkų ir „Saulės“ švietimo draugijoms, 2006 m. švenčiančioms 100 metų jubiliejų. Katalikų dvasininkija, bendradarbiaudama su pasaulietine inteligentija, steigė mokyklas lietuvių ir lenkų darbininkų vaikams, teikė materialinę paramą, organizavo kultūrinius renginius. Taip buvo siekiama atitraukti darbininkus nuo sklindančių revoliucinių idėjų.

Aptariamos kliūtys, kurios iškilo įgyvendinant pagrindinę popiežiaus Leono XIII enciklikos „Rerum novarum“ idėją dėl bendro Bažnyčios, valstybės ir pačių darbininkų veikimo. Aktyvėjančią socialinę katalikų dvasininkijos veiklą nepalankiai sutiko caro valdžia ir ideologiniai prieštai - socialistai. Pastarieji, katalikų dvasininkiją laikydami konkurentu dėl įtakos darbininkams, nevengė piktų žodžių ir nepagrįstų kaltinimų. K.Olšausko pragmatizmą vertino kaip susitaikėlišką elgesį su caro valdžios valdininkais ir vadino jį tiesiog caro valdžios tarnu.

Įvadas. XIX a. Vakarų Europoje vyko esminiai politiniai ir socialiniai pokyčiai, kuriuos lėmė kapitalizmo išsigalėjimas. Tai vertė Katalikų Bažnyčią imtis naujų veiklos formų. Svarbiausias dokumentas, paskatinęs pradėti socialinę dvasininkijos veiklą, buvo popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“ (Darbininkų klausimu). Ji buvo paskelbta 1891 m., tačiau Rusijos imperijai priklausiusioje Lietuvos teritorijoje Katalikų Bažnyčios veikėjai ją sutiko atsargiai. „Tam jie nebuvo pasirengę nei psichologiškai, nei praktiškai“¹. Reikėjo laiko, kad socialinės problemos būtų pripažintos ir kad būtų pradėta jas spręsti. Lietuvos teritorijoje katalikų socialinę mintį diegti pradėta tik XX a. pradžioje, kai buvo panaikintas * ¹

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą LKMA XX suvažiavime (2006 06 30-07 02).

¹ V.Pruskus, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė-XX a. pradžia), Vilnius, 1995, p. 71.

spaudos draudimas, be to, kai dėl revoliucinių įvykių caro valdžia buvo priversta imtis imperijos politinės ir socialinės santvarkos pertvarkymų.

XX a. pradžioje palankesnės sąlygos katalikų socialinei minčiai plisti ir jai diegti buvo Kauno gubernijoje. Ji buvo lietuviškiausia, čia telkėsi katalikų inteligentija. 1905 m. į Kauno Karmelitų (Šv. Kryžiaus) bažnyčią paskirtas jaunas, energingas kunigas (vėliau prelatas) Konstantinas Olšauskas. Kunigas, poetas, rašytojas Mykolas Vaitkus šį paskyrimą įvertino kaip svarbų vyskupo Mečislovo Paliulionio sprendimą „būsimajai lietuviškos kultūros raidai“ (Vaitkus, 1957, p. 186). Jis rašė: „Tas K. Olšauskas, <...> gabus, akiplėšiškai drąsus, ryžtingas praktikas <...> ūmai pasireiškė kaip griežtas ir uolus lietuvis patriotas“². To meto Lietuvoje socialinis ir tautinis klausimai buvo glaudžiai susipynę, ir daugelis socialinius reikalus laikė tiesiog tautiniais³. Katalikiška spauda, švietimo draugijos - tai socialinio veikimo rezultatas.

Straipsnyje nagrinėjamos katalikų socialinio veikimo Kaune pradininko kun. Konstantino Olšausko iniciatyvos socialinėje srityje ir iškilusios kliūtys jas realizuojant. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas dviem K. Olšausko iniciatyva įsteigtoms draugijoms, kurios 2006 m. švenčia 100 metų jubiliejų - tai „Saulės“ švietimo draugija ir Šv. Juozapo darbininkų draugija.

Istorinėje literatūroje daugiau dėmesio skiriama katalikų socialinės minties sklaidai ir kur kas mažiau jos įdiegimui. Istorikė V. Žaltauskaitė daktaro disertacijoje⁴ bei straipsniuose, išanalizavusi nelegalią lietuvišką spaudą, daro išvadą, kad socialinis aktyvumas, pagrįstas Katalikų Bažnyčios naujuoju socialiniu mokymu, būdingas jaunajai dvasininkijos kartai. Šios kartos atstovas buvo ir K. Olšauskas. Socialinio mokymo teiginius jau nieji kunigai interpretuodavo lietuvių tautiškumo naudai ir su juo derino savo pastoracinį darbą. Plačiau socialinės katalikų dvasininkų praktikos autorė netyrinėja. Katalikų socialinės minties realizavimą išsamiai nagrinėja V. Pruskus savo mokslinėje monografijoje „Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė-XX a. pradžia)“⁵. Čia atskleidžiami katalikų socialinės minties ir jos įgyvendinimo sunkumai Lietuvoje. Autorius ap-

² M. Vaitkus, *Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune, 1903-1906: atsiminimai*, Putnam (Conn): Imaculata, 1957, p. 186

³ V. Žaltauskaitė, *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX amžiaus pabaigoje, - Istorijos akiračiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 420.

⁴ V. Žaltauskaitė, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje-XX amžiaus pradžioje: sociopolitinis aspektas (rankraštis)*, daktaro disertacija, Vilnius 2000,

⁵ V. Pruskus, *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje...*

taria įvairių idėjinių srovių ideologinius skirtumus, jų polemiką spaudoje ir caro valdžios reakciją į naująjį katalikų mokymą. Monografijoje apžvelgiamas pirmųjų lietuvių katalikų sociologų (J.Matulaičio, P.Būčio, K.Šaulio ir kt.) teorinis pasirengimas. K.Olšauskas vadinamas katalikų socialinės praktikos pradininku, tačiau jo veikla plačiau nenagrinėjama.

Apskritai K. Olšausko asmeniui istorinėje literatūroje skirta nemažai dėmesio, tačiau dažniausiai jis minimas kaip tautinio švietimo platintojas, o jo veiklos socialinis aspektas mažai akcentuojamas. Istorikas A.Grigaravičius, aptardamas K.Olšausko nuveiktus darbus, atkreipė dėmesį ir į socialinį jo veiklos aspektą, pavadindamas kunigą „vienu iš moderniosios katalikybės pionierių praktikų“⁶. Istorikas A.Gaidys savo straipsnyje analizuoja Šv. Juozapo darbininkų draugijos įsteigimą ir veiklą, pagrindinį dėmesį skirdamas ideologiniams katalikų ir socialistų nesutarimams ir lietuvių bei lenkų tautiniams prieštaravimams⁷.

Rengiant šį straipsnį naudotasi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomais Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentais, kurie atspindi didelį caro valdžios dėmesį dvasininkijos veiklai visuomenėje, taip pat išleistais Kauno gubernijos valdybos dokumentais: Kauno gubernijos gubernatoriaus P.Veriovkino ir kun. K.Olšausko susirašinėjimo raštais. Katalikų socialinei minčiai įvertinti pravertė ir popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“, paskelbta 1891 m. gegužės 15 d. (po šimto metų -1991 - ji pakartota leidinyje „Logos“). Informacijos nagrinėjamam klausimui nemažai rasta ir to meto periodinėje spaudoje bei amžininkų atsiminimuose.

Kun. K.Olšauskas - katalikų socialinės praktikos Kaune iniciatorius.

Atvykęs į Kauną, K.Olšauskas tiesiogiai susidūrė su kapitalizmui būdingais reiškiniais. Proletarizacija, nedarbas, skurdas darė nesaugų be paliovos gausėjančios žmonių grupės - darbininkų gyvenimą. Stambiausiuose to meto įmonėse - M.Rekošo ketaus ir vario liejykloje „Minerva“, J.Šuvalo ketaus liejykloje „Mars“, brolių Šmidtų metalo dirbtuvių įmonėje „Vestfalija“ ir brolių Tilmansų metalo fabrike dirbo keli tūkstančiai darbininkų. Todėl neatsitiktinai Kauno Karmelitų pramoniniame rajone esančios baž-

⁶ A.Grigaravičius, Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas, - *Kultūros barai*, Nr.11, 2000, p. 67-71; Kaunas, - *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.

⁷ A.Gaidys, Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905-1907, - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, t. 7, 1994, Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas - studija „Sietynas“.

nyčios parapijiečių dauguma buvo skurdžiai gyvenantys, mažai raštingi darbininkai ir jų šeimų nariai.

Vienuolių karmelitų pastatyta Šv. Kryžiaus bažnyčia iki 1881 m. buvo uždaryta. XIX a. pabaigoje Karmelitų rajone sparčiai augo pramonė, buvo pastatytas brolių Tilmansų metalo fabrikas, kuriame dirbo daug darbininkų katalikų. Todėl pamaldos bažnyčioje buvo atnaujintos.

K.Oišausko veikla rėmėsi socialine katalikų mintimi. Jai realizuoti, kai jis atvyko į Kauną, susidarė palankios aplinkybės. 1904–1905 m. vyko svarbūs pokyčiai Rusijos valdžios nacionalinėje politikoje lietuvių tautos atžvilgiu. Revoliucinių įvykių įkarštyje 1905 m. spalio 30 d. caras Nikolajus II paskelbė manifestą, suteikiantį asmens neliečiamumo, sąžinės, žodžio, spaudos, sąjungų laisvę. Kiek vėliau išleistas rinkimų į Valstybės dūmą įstatymas. 1906 m. kovo 4 d. buvo paskelbtos „Laikinosios taisyklės dėl draugijų ir sąjungų“, kurios sudarė galimybę kurtis profesinėms sąjungoms, kultūros ir švietimo draugijoms. Šie istorinės situacijos pokyčiai leido ir lietuviams legaliai puoselėti visuomeninę kultūrinę bei socialinę veiklą.

Revoliucinių įvykių laikotarpiu tarp darbininkų plito socialistinės idėjos, skatinusios jėga iškovoti permainų. Viešosios organizacijos, jungiančios įvairiose pramonės įmonėse dirbančius darbininkus, nebuvo. Iniciatyvos vienyti darbininkus ėmėsi Karmelitų parapijos klebonas K.Oišauskas. Jis su keliais aktyviais darbininkais 1906 m. birželio mėn. įsteigė Šv. Juozapo darbininkų draugiją. Ši katalikiška darbininkų organizacija turėjo būti tarpinė tarp darbdavių ir darbininkų. Enciklikoje „Rerum novarum“ apie darbdavių ir darbininkų draugijų reikšmę darbininkų gerovei kelti sakoma, kad „daug gali padaryti darbdaviai ir patys darbininkai per tokias įstaigas, kurios stengtųsi tinkamai padėti vargstantiems ir abu sluoksniu labiau suartinti“⁸. Draugijos tikslas buvo „darbo žmonių gyvenimo sąlygų pagerinimas, religinis, mokslinis, tautinis ir visuomeninis draugijos narių švietimas, materialinis jų rėmimas ir naudingi pasilinksminimai“⁹. Katalikišką draugijos pobūdį apibrėžė Įstatai. Juose skelbiama, jog draugijos nariai yra katalikai, o draugijos pirmininku gali būti tik kunigas, patvirtintas vietinio vyskupo¹⁰. Tautiškumas nebuvo apibrėžtas. Darbininkų daugumą sudarė lietuviai ir lenkai. Tautinio susipratimo procesas buvo tik prasidėjęs. Draugijos narių skaičių pagal tautybę buvo sunku nustatyti, nes

⁸ Jo Šventenybės Popiežiaus Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), - *Logos*, Nr. 3, 1991, p. 74-81.

⁹ A. Gaidys, *Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905-1907..*, p. 285-286.

¹⁰ Ten pat, p. 286.

„pagal kilmę visi lietuviai, o pagal tautinį susipratimą- lietuvių mažuma“¹¹. Darbo pradžioje plačiausiai vartota, visų mokama, pasak kun. Pranciškaus Turausko, buvo lenkų kalba¹². Į draugiją įsirašė daugiau kaip 1000 darbininkų katalikų iš Tilmanso, Šmidto, Rekošo, Šuvalo fabrikų. Draugijos nariai rengė spektaklius, šeimyninius vakarus, veikė biblioteka-skaitykla, buvo skaitomos viešos paskaitos, suburtas 20 žmonių pučiamųjų orkestras. Ištikus nelaimei, draugijos nario šeimai buvo skiriama 50 rub. pašalpa¹³. Katalikišką dorovę ir religingumą palaikė kun. K.Olšausko rengiamos iškilmingos pamaldos. „Be galo buvo garsūs ir mielai lankomi Karmelitų „rarotai“ (Advento Mišios nuo paskutinio lapkričio sekmadienio iki Kūčių) kas savaitę keičiamomis dekoracijomis <...> kunigas gavo Kauno gubernatoriaus leidimą Dievo Kūno šventėje daryti iškilmingas procesijas Kauno gatvėmis<...>“¹⁴. Tai buvo didelis įvykis, nes Katalikų Bažnyčios teises ir dvasininkų iniciatyvas varžė Rusijos imperijos įstatymai.

K.Olšauskas rašte Kauno gubernatoriui Piotrui Veriovinui, be jau minėtų tikslų, nurodė, kad draugija „sieks darbininkus vesti tiesos keliu ir saugos nuo socialistų ir revoliucionierių įtakos“¹⁵. Fabrikantas M.Rekošas, priimdamas į darbą darbininkus, reikalavo K.Olšausko rekomendacijos. Ją darbininkas galėjo gauti tik tuomet, kai pasižadėdavo, kad nekels streikų, nesipriešins darbdaviui ir neprisidės prie socialistų partijos¹⁶. Taigi katalikiškos darbininkų draugijos įsteigimas buvo enciklikos „Rerum novarum“, prieš socializmą nukreipto mokymo, idėjų įgyvendinimas, revoliucinių įvykių įkarštyje siekiant atitraukti darbininkus nuo socialistinių idėjų.

Kapitalizmo plėtra traukė vis daugiau kaimo merginų į miestą. Čia jos dažniausiai įsidarbindavo tarnaitėmis. Prisitaikymas naujoje socialinėje aplinkoje buvo nelengvas, galėjęs neigiamai paveikti jaunų merginų dorovę ir moralę. Popiežiaus Leono XIII enciklikoje „Rerum novarum“ neatsitiktinai akcentuojamas svarbiausias draugijų tikslas - „pareigingumo jausmo ir dorovės ugdymas“¹⁷. Kauno katalikų dvasininkija irgi susirūpino jaunų lietuvaičių, atvykusių į miestą, likimu. K.Olšauskas buvo vienas iš

¹¹ Ten pat, p. 287.

¹² P.Turauskas, Apie Kauno darbininkus, - *Vadovas*, 1.11, Nr. 44,1912, p. 385.

¹³ Ten pat.

¹⁴ J.Šalčius, Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje, 1983. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius, p. 132.

¹⁵ V.Severinas (Biržiška), Kunigas Kanstantinas Alšauskis (Iš Kauno gubernijos archyvų), Voronežas, 1918, p. 19.

¹⁶ Ten pat, p. 27.

¹⁷ Leono XIII enciklika, 1991, p. 77.

iniciatorių 1907 m. steigiant Lietuvių katalikų tarnaičių Šv. Zitos draugiją (profesinę organizaciją). Jis buvo šios draugijos valdybos narys, rėmė ją finansiškai. Draugija numatė rūpintis iš kaimo tarnauti pasiturinčiose šeimose atvykusiomis merginomis, palaikyti jų lietuviybę, tikėjimą, moralę. Draugija išlaikė bendrąbę bedarbėms, turėjo skalbyklą, valgyklą, verpyklą, šelpė netekusias darbo ar ištiktas nelaimės, padėjo susirasti darbą. Draugijos narės buvo tik lietuvės¹⁸.

Revoliuciniai įvykiai privertė caro valdžią vakarinių gubernijų (tarp jų ir Kauno bei Vilniaus) mokyklose leisti dėstyti lietuvių kalbą, mokytojais dirbti vietiniams lietuviams. 1906 m. vasarą K.Olšausko ir pedagogų Tomo Ferdinando Žilinsko ir Mečislovo Vasiliausko iniciatyva neturtingų Kauno darbininkų vaikams mokyti buvo įsteigtos trys lietuviškos pradinės mokyklos - Karmelituose, Šančiuose ir Žaliakalnyje. Mokyklos veikė nelegaliai, o lėšas joms išlaikyti skyrė Šv. Juozapo draugija ir fabrikantas Tilmansas. Faktinis mokyklų globėjas buvo pats kun. K.Olšauskas. Jis rūpinosi, kaip gauti lėšų ir jas paskirstyti. Šalia lietuviškų mokyklų K.Olšauskas steigė ir lenkiškas, lenkų darbininkų vaikams. Tačiau slaptas mokymas carinės valdžios buvo draudžiamas, už tai buvo baudžiama (Rusijos Valstybės dūmos įstatymo projektas dėl bausmių panaikinimo už slaptą vaikų mokymą buvo svarstomas, tačiau nebuvo priimtas), todėl tokioms mokykloms veikti buvo pavojinga.

Kauno katalikų visuomenės veikėjai suprato, kad, siekiant išplėtoti švietimą gimtąja kalba, reikia organizacijos. Ji padėtų įveikti caro valdžios daromas kliūtis. Jaunoji dvasininkijos karta, kuriai atstovavo ir K.Olšauskas, plėtodamas socialinę darbą, bendradarbiavo su vietos inteligentais. 1906 m. birželio 12 d. kunigai K.Olšauskas, P.Januševičius, H.Laumianskis ir keli pasauliečiai inteligentai padavė prašymą Kaimo gubernatoriui dėl „Saulės“ švietimo draugijos įregistravimo. Liepos 25 d. tokia draugija buvo įregistruota. Tačiau jos Įstatuose nebuvo katalikiškos dvasios. Draugijos nariais galėjo būti „abiejų lyčių pilnamečiai asmenys nepriklausomai nuo luomo ir religijos“¹⁹. Į tai neigiamai sureagavo Žemaičių vyskupas M.Paliulionis ir kiti vyresniosios kartos dvasininkai. Įstatai buvo pakeisti ir perregistruoti, draugija pavadinta „Katalikiška apšvietimo draugija „Saulė“. Numatyta, kad jos tikslas - platinti tautinį švietimą pagal Romos katalikų tikėjimo mokslą, nariais gali būti tik katalikų tikėjimo asmenys.

¹⁸ M.Kavolis, Zitietės, - *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1966, t. 35, p. 104; P.Dogelis, Apie tarnaičių draugiją, - *Vienybė*, Nr. 15, 1907, p. 3.

¹⁹ V.Pukienė, Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906-1915), Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994, p. 22.

1906 m. rugsėjo 25 d. K.Olšauskas buvo išrinktas „Saulės“ draugijos pirmininku. Jo energija, organizaciniai gebėjimai ir pragmatizmas padėjo suburti vieną iš didžiausių švietimo draugijų Lietuvoje, savo švietėjišku darbu daug prisidėjusią prie tautinės švietimo sistemos formavimo.

K.Olšauskas, turėdamas nelegalaus švietimo darbo patirties, pirmiausia ėmėsi organizuoti lietuviškas pradžios mokyklas. Jos dažnai pradėdavo veikti dar nesulaukusios valdžios leidimo. XX a. pradžioje pradinis tautinis švietimas buvo itin aktualus, nes to meto Lietuvoje daugeliui valstiečių ir miesto darbininkų vaikų jos buvo mokymosi pradžia ir pabaiga. Tautinis pradinis švietimas Kauno gubernijoje buvo aktualesnis nei Suvalkų, kur didžioji dalis pradžios mokyklų mokytojų buvo lietuviai.

1906 m. rugsėjo mėn. „Nedėldienio skaityme“ draugija pranešė, kad norintys įsteigti paparinę mokyklą turėtų įsirašyti į „Saulės“ draugiją, kuri padės atlikti visus valdžios numatytus formalumus, reikalingus mokyklai steigti. Pirmajame „Saulės“ draugijos narių susirinkime K.Olšauskas akcentavo, kad svarbiausias draugijos uždavinys - įkurti Kaune privačią lietuvišką mokyklą, nes jos reikalingumas „esą begalinis“²⁰. Praėjus metams, 1907 m. pabaigoje „Viltis“ pranešė, kad buvo pašventinta Šančių dviklasė lietuviška mokykla, esanti labai patogioje vietoje, kone Šančių priemiesčio viduryje, kur gyvena daug lietuvių darbininkų. Netrukus draugija išplėtė savo darbą visoje Kauno gubernijoje ir 1910 m. jau buvo įsteigusi 45 pradinės mokyklas, kurios, neoficialiais duomenimis, sudarė apie 77 proc. visų Kauno gubernijoje veikusių privačių lietuviškų mokyklų²¹.

Draugijai iškilo problema - labai trūko lietuvių mokytojų. Reikėjo pasirūpinti pradinių mokyklų mokytojų rengimu. Rengti lietuvius mokytojus pradėta nelegaliai: fabrikanto Tilmanso įmonės salėje buvo skaitomos paskaitos iš įvairių dalykų ir pedagogikos. 1907 m. rugpjūtį kursai buvo legalizuoti, „Saulės“ draugijos vardu gautas leidimas rengti pedagoginius kursus. Draugija rūpinosi moterų išsilavinimu, sulaužė nusistovėjusią tradiciją, kad mergaitėms mokslas nereikalingas. K.Olšauskas sakė: „bulvių skutėjų užtenka. Lietuvai trūksta inteligenčių lietuvių“²². 1907 m. 40 procentų kursų klausytojų buvo merginos, o Pirmojo pasaulinio karo pradžioje - apie 80 proc.

XX a. pradžioje kūrėsi ir kredito, prekybos, įvairios kooperatinės organizacijos, tačiau specialistų labai trūko. Todėl draugija susirūpino spe-

²⁰ Prončė. Pirmasis „Saulės“ sąnarių susirinkimas, - *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 22, 1906, p. 2.

²¹ V.Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos.*, p. 41.

²² Š.K., K.Olšauskas ir jo teismo byla, Čikaga, 1985, p. 22.

daliuoju mokymu. 1909 m. ji įsteigė buhalterijos kursus, pradėta rengti parduotuvių, kooperatinių įstaigų darbuotojus. Tačiau šios mokyklos trūkumas buvo tas, kad visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba.

Visos minėtosios švietimo įstaigos ir pati draugija rūpinosi, kad mokytis galėti) ir skurdžiai gyvenančių kaimo žmonių vaikai. Jie buvo apgyvendinami bendrabutyje, jiems sumažinamas mokestis už mokslą, nemokamai dalijami vadovėliai.

Katalikų socialinis aktyvumas plėtėsi. Antai net Šv. Kazimiero draugija, kuri leido ir platino lietuviškas knygas, žurnalus, laikraščius ir nebuvo konkrečiai susijusi su socialine veikla, 1906 m. svarstė šį klausimą ir sudarė komitetą, kuris turėjo rūpintis „draugijiniais visuomenės reikalais“²³. Tame pat susirinkime buvo raginama vykti į Vilniuje organizuojamus socialinius kursus. 1909 m. tokie kursai buvo suorganizuoti ir Kaune. Vienas iš jų iniciatorių buvo K.Oišauskas.

Katalikų socialinės minties realizavimo sunkumai. Katalikų socialinė veikla XX a. pradžioje susidūrė su kliūtimis: ideologinių priešų (liberalų ir socialistų) kritika, griežta caro valdžios kontrolė. Atslūgus revoliuciniams įvykiams, stipriau ėmė reikštis lietuvių ir lenkų tautiniai prieštaravimai.

XX a. pradžioje Kaune veikė tokios darbininkų organizacijos: Žydų bundas; Lietuvių socialdemokratų partija; Lenkų socialistų partija; jos visos skleidė revoliucines idėjas ir labai kritikavo katalikų dvasininkijos veikimą visuomenėje. Katalikų ir socialistų ideologiniai prieštaravimai reiškėsi to meto spaudoje. 1906 m, laikraštis „Echo“ apie K.Oišausko vadovaujamą darbininkų draugiją taip rašė: „juodašimčių organizacija su kun. K.Oišausku priešakyje <...> pasistengs išvyti iš fabriko socialistus ir sugrąžinti senąją tvarką,<...> pataikavimas fabrikantams, šnipinėjimas ir išdavinėjimas policijai labiau susipratusių darbininkų - tai pirmutinis jų darbas“²⁴.

Spaudoje draugija smarkiai pulta už tai, kad ji pagal katalikų socialinį mokymą mėgino konfliktus tarp darbininkų ir darbdavių spręsti bendru abiejų pusių susitarimu, atitraukti darbininkus nuo revoliucinių idėjų. K.Oišauskas buvo tolerantiškas kitamųjų atžvilgiu. Atsakydamas į priekaištus, jis minėtame laikraštyje rašė: „visoms partijoms pripažįstame laisvę ir socialistams nekludysime darbininkų ir krašto labui dirbti“²⁵.

²³ Kaunas, - *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.

²⁴ V.Severinas (Biržiška), Kunigas Kanstantinas Alšauskis, p. 27.

²⁵ Ten pat, p. 24.

Prieštaravimai tarp skirtingų ideologinių pažiūrų Kauno darbininkų virto skaudžiais konfliktais. Darbininkų užpuolimai, muštynės tapo gan dažnas reiškinys. Kun. P.Turausko teigimu, kai buvo nušauti keli juozapiečiai, K.Olšauskas grasinęs, jog už kiekvieną nušautą saviškį nušaus po socialistą. Ir tikrai, 1907 m. draugijos pirmininkas K.Olšauskas paprašė gubernatorių leisti laikyti ginklus septyniems darbininkams. Tačiau leidimus gavo tik du²⁶.

Įvairios Rusijos imperijos vidaus reikalų ministerijos žinybos rinko medžiagą apie visų draugijų veiklą, jų vadovus. Iš likusių negausių Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentų matyti, kad didelis dėmesys buvo skiriamas „Saulės“ ir Šv. Juozapo draugijoms. 1908 m. kovo mėn. žandarų valdybai buvo pranešta apie susirinkimus Tilmanso fabrike, rinkliavas, minimos pavardės, kas agitavo, kas turi ginklą ir pan.²⁷ Kauno pilies žandarų komanda gavo pranešimą, kad K.Olšauskas yra nepatikimas asmuo, nes 1908 m. Šančiuose įsteigė slaptą mokyklą, už tai jis buvo patrauktas teisminei atsakomybėn.

Žemesnio rango valdininkai dažnai nesuprato caro valdžios daromų nuolaidų, todėl patikrinimų metu už menkiausius nusižengimus siūlė draugijas uždaryti. Didelis pavojus katalikiškoms draugijoms iškilo atslūgus revoliucijai ir prasidėjus caro valdžios reakcijai. 1909 m. Kauno gubernijos valdybos patarėjo P.Reviakino vadovaujama komisija atliko „Saulės“ draugijos patikrinimą ir konstatavo, kad draugijos veikla yra skirta katalikybės ir tautinės lietuvių savimonės stiprinimui, o tai skaldo Rusijos imperijos vienybę. Todėl ją reikia uždaryti. Priešišškai katalikiškų draugijų atžvilgiu buvo nusiteikęs ir Kauno gubernatoriaus pavaduotojas Griazevas, kuris, tapęs gubernatoriumi 1914 m., K.Olšauską kaip politiškai nepatikimą asmenį išsiuntė iš Kauno.

K.Olšauskas, kaip ir daugelis to meto visuomenės veikėjų, pasižymėjo pragmatiškumu. Paramos dažniausiai buvo ieškoma išeivių iš LDK žemių valdininkų kabinetuose. Vienas jų - Kauno gubernorius (1904-1912 metais) P.Veriovkinas, kilęs iš Utenos apylinkių. Jis geriau suprato vietines sąlygas ir nuolaidas, kurias darė caro vyriausybė lietuvių tautos atžvilgiu. Pasižymėjo tolerancija visų religijų ir tautybių žmonėms. P.Veriovkinas užtarė draugiją, kai ją puolė P.Reviakino komisija. Draugija nebuvo uždaryta.

Didelis pavojus draugijoms iškilo 1910 m., kai valstybės Senatas priėmė sprendimą uždaryti draugijas, siekiančias religinių tikslų. Prie tokių buvo

²⁶ P.Turauskas, Apie Kauno darbininkus, - *Vadovas*, t.11, Nr. 44, 1912, p. 385.

²⁷ Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentai, 1908,1. 24-25.

priskirtos Šv. Juozapo, „Saulės“, „Blaivybės“ ir kt. katalikų dvasininkų vadovaujamos draugijos. Jos turėjo persiregistruoti Vidaus reikalų ministerijoje. Sudaryta delegacija (K.Olšauskas, Kauno kunigų seminarijos rektorius J.Mačiulis-Maironis, Valstybės dūmos narys A.Meištačiūnas) protekcijos kreipėsi į anksčiau Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos vadovu buvusį Charuziną. Neaišku, kiek šis žmogus padėjo ir kiek buvo palankus lietuviams P.Stolypinas, tik žinoma, kad draugijos buvo perregistruotos ir galėjo toliau veikti.

Socialistai dvasininkiją laikė konkurente darbininkų veikloje, todėl nevengė piktų žodžių savo spaudoje, o K.Olšauską vadino tiesiog „policmeisteriu“, caro valdžios tarnu.

Lietuvių kunigų socialinį darbą sunkino lietuvių ir lenkų tautiniai prieštaravimai. Nuo 1907 m. pradžios, kai revoliuciniai įvykiai atslūgo ir socialistų puolimai aprimo, pradėta rūpintis lietuvių kalbos vartojimu Šv. Juozapo draugijoje. Kun. P.Turauskas rašė, kad tą darbą pradėjo kun. J.Snapštys, neseniai atvykęs į Kauną ir apsigyvenęs Karmelituose. Tačiau lenkai ėmė reikšti nepasitenkinimą spaudoje, skųsti vyskupui M.Paliulioniui ne kun. J.Snapštį, bet draugijos pirmininką K.Olšauską. Jis tuo metu jau buvo žinomas kaip tautinio švietimo platintojas Kaune ir draugijos vadovas. Prasidėjus nesutarimams tarp lenkų ir lietuvių, draugija suskilo tautiniu požiūriu. Atsirado net trys draugijos: lenkiška „Św. Juzefa“, lietuviška Šv. Juozapo ir sulenkėjusių darbininkų, simpatizuojančių lietuviams, „Judzenka“. Pastarajai ėmė vadovauti K.Olšauskas, tikėdamasis pažadinti jų tautiškumą.

Išvados. XX a. pradžioje Kaune pradėta realizuoti katalikų socialinė mintis. Katalikų socialiniam veikimui įtakos turėjo caro valdžios nacionalinės politikos pasikeitimai, taip pat Kauno gubernijos ypatumai.

Didžiausios draugijos, įsteigtos realizuojant katalikų socialinę mintį, buvo Šv. Juozapo darbininkų draugija ir „Saulės“ švietimo draugija, 2006 m. švenčiančios 100 metų jubiliejų. Šių draugijų steigimo iniciatorius ir katalikų socialinės praktikos pradininkas Kaune buvo kun. K.Olšauskas.

Kauno dvasininkija, realizuodama katalikų socialinio mokymo idėjas, bendradarbiavo su pasaulietine inteligentija: pedagogais, kultūros ir visuomenės veikėjais, fabrių savininkais. Revoliucinių įvykių įkarštyje K.Olšausko iniciatyva įsteigtose organizacijose nebuvo akcentuojamas tautiškumas. Pagrindinis dėmesys čia buvo skiriamas lietuvių ir lenkų

darbininkų šeimų katalikiškai moralei ir religingumui stiprinti, jų vaikų švietimui, materialinei padėčiai pagerinti. Katalikų dvasininkija, vykdydama enciklikos „Rerum novarum“ priesakus, rūpinosi materialiai ir socialiai saugesniu darbininkų gyvenimu. Tik revoliuciniams įvykiams atslūgus, daugiau dėmesio pradėta skirti tautiškumo ugdymui. Tuo pat metu pradėjo ryškėti tautiniai prieštaravimai tarp lenkų ir lietuvių.

Katalikų socialinė veikla Kaune sulaukė griežtos ideologinių priešų kritikos. Caro valdžios valdininkai, uoliai saugodami imperijos vientisumą, kontroliavo draugijų veiklą, be to, draugijų darbą sunkino prasidėję tautiniai prieštaravimai.

LITERATŪRA

- Dogelis P., Apie tarnaičių draugiją, - *Vienybė*, Nr. 15, 1907, p. 3.
- Gaidys A., Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905-1907, - *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, t. 7, Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, 1994.
- Grigaravičius A., Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas, - *Kultūros barai*, Nr. 11, 2000, p. 67-71.
- Jo Šventenybės Popiežiaus Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), - *Logos*, Nr. 3, 1991, p. 74-81.
- Kaimas, - *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.
- Kaimo gubernijos žandarų valdybos dokumentai, 1908 m., - Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Rankraščių skyrius, F. 73-93, L. 24, 25.
- Kavolis M., Zitietės, - *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1966, t. 35 p. 412.
- Proncé, Pirmasis „Saulės“ sąnarių susirinkimas, - *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 22, 1906, p. 4.
- Pruskus V., Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė-XX a. pradžia), Vilnius, 1995.
- Pukienė V, Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906-1915), Vilnius: A.Varno personalinė įmonė, 1994.
- Severinas (Biržiška) V., Kunigas Konstantinas Alšauskis (Iš Kauno gubernijos archyvų), Voronežas, 1918.
- Šalčius J., Biržtono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje, 1983, Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius, F.187-2106.
- Š.K., K.Olšauskas ir jo teismo byla, Čikaga, 1985.
- Turauskas P., Apie Kauno darbininkus, - *Vadovas*, t.11, Nr. 44, 1912, p. 385-387.
- Vaitkus M., Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune, 1903-1906: atsiminimai, Putnam (Conn): Imaculata, 1957.

Žaltauskaitė V., Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX amžiaus pabaigoje, - *Istorijos akiračiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000.

Žaltauskaitė V., Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje: sociopolitinis aspektas (rankraštis), Vilnius, 2000.

Įteikta 2006 m. rugsėjo mėn.

CATHOLIC SOCIAL ACTIVITIES IN KAUNAS AT THE BEGINNING OF THE 20th C.: THE 100th ANNIVERSARY FOR CATHOLIC SOCIETIES

Vida Pukienė

Summary

The article analyzes the initiatives of prelate Konstantinas Olšauskas, the founder of Catholic social activities in Kaunas, in establishing Catholic societies for workers and education. Its primary attention is directed at the St. Joseph Society for Workers and the „Saulės“ (Sun) Education Society, which celebrated their 100th anniversaries in 2006. The Catholic clergy in cooperation with lay intellectuals established schools for the children of Lithuanian and Polish workers, provided them with material support, and organized cultural activities. They also sought to separate the workers from the prevailing revolutionary ideas

The article discusses the barriers that arose in implementing the main idea of Pope Leo XIII's encyclical „*Rerum novarum*“ (Of Modern Things) calling for joint activities by the Church, the state, and the workers themselves. Both the tsarist authorities and ideological opponents - the socialists - greeted the more active social work of the Catholic clergy in a negative manner. Viewing the Catholic clergy as rivals for influence among the workers, the latter did not avoid angry words and ungrounded accusations. They evaluated the pragmatism of Olšauskas as collaboration with the officials of the tsarist authorities and even called him their servant.

Vida Pukienė - docentė, humanitarinių mokslų daktarė.

Vilniaus pedagoginis universitetas, Istorijos fakultetas, Visuotinės istorijos katedra. T.Ševčenkos g. 31, Vilnius, LT-03111.

El. paštas: visuotistkat@vpu.lt